

הסיכום ממערכי השיעור לספורי עגנון

כתב וערך: המורה אלי פרה

תהילה / ש"י עגנון

הספור "תהילה", ביסודו זהו *ספור מסגרת, בה המספר חושף את דמותה של האישה הזקנה, הצדקנית: תהילה. (*ספור מסגרת; ראה במונחים לספרות בעמ' 206) המפגשים ביניהם, הוא ספור המסגרת. באחד המפגשים בסוף, תהילה מבקשת שיכתוב לה איגרת. בין המפגשים ובעדות של כמה דמויות, נחשפת דמותה ועברה של תהילה – זהו הספור הפנימי.

לספור הפנימי, יש ומייחסים לו ארמזו תלמודי (מסכת תענית) לספור העתיק על חולדה ובור. רש"י שם, מפרט ומביא את הספור, כהוכחה לדבקות באמונה: בחור אחד הבטיח לשאת בחורה אחת לאישה, והוא נשבע לה אמונים ומביא עדים לקיום שבועתו: בור שהיה בסביבה וחולדה שעברה במקום. לימים הוא הפר את הבטחתו, נשא אישה אחרת, ונולדו להם שני ילדים, אולם למרבה הצער שניהם מתו; הראשון נפל לתוך בור והשני נשכה אותו חולדה. לאחר חקירה ודרישה מאשתו – סיפר לה מה קרה בעברו; על הפרת הבטחתו ושבועתו לאישה האחרת, בעדותם של בור וחולדה, לכן שני הילדים מתו ע"י אותם "עדים" שנשבע בהם: הבור והחולדה.

בעיקרון, זהו גם הספור של תהילה; אביה הפר את הבטחתו לשרגא, והשיא את תהילה לאחר, בלי שיבקש מחילה משרגא על הפרת ההבטחה. כאשר נישאה לאחר, מתים שני ילדיה ממש לפני שחגגו את הבר-מצווה שלהם, ובתה יחידתה, מתנצרת. כאן בא לידי ביטוי אחד המוטיבים הידועים של עגנון: מוטיב "המיועד מלמעלה", או מה שנקרא: השידוך הכפוי מלמעלה, שאינו מתקיים. (כמו בספורים: "ספור פשוט", ו"בדמי ימיה") בעלה של תהילה הוא שידוך כפוי, שאביה כפה אותו עליה, בעוד שהיא מסורה נפשית ורוחנית לשרגא, מסירות זו ואהבה זו לשרגא, אינם מתממשים. גם בעלה מת וגם שני ילדיה מתים.

מה שעושה ואומרת תהילה בהווה (בספור המסגרת) הם תוצאה של מה שקרה בעבר (בספור הפנימי). המספר הוא עד-שמיעה לספור העבר של תהילה (הספור הפנימי) ועד-ראיה לחייה ומעשיה בהווה של תהילה (ספור המסגרת).

הספור מסופר בגוף ראשון, משמע שהמספר הוא מספר-עד ונוטל חלק בעלילה בפועל, כשהוא כותב את מכתב המחילה לשרגא, עבור תהילה. זהו מספר-עד המביט מהצד, לוקט את המידע על העבר של תהילה, וחושף את הספור הפנימי כחוקר קדמוניות ובודק את אמיתותן. בהיותו עד לספור של תהילה, זה נותן לו מימד ויכולת לבקר ולפרש את הדמויות שהיו והווים במגע עימה. בעיקר באים הדברים לידי ביטוי בהשוואה המוסווית שעושה המספר בין הרבנית לבין תהילה על ידי תקבולות ניגודיות, כדברי עגנון: "זו (תהילה) שהראתה לי את ביתו של אותו חכם נוחה לכל אדם וזו ששיגרתי לה תנור (הרבנית) אינה נוחה אפילו למי שמבקש טובתה". התקבולות הניגודיות באים לידי ביטוי בכמה תיאורים ואירועים:

1. תהילה נוחה לכל אדם ומסבירה פנים ונלהבת לעזור – הרבנית נרגנית, מבוהלת וטרחנית.
2. תהילה מתעניינת בשלומו של כל אדם, ולא אנוכית – הרבנית לא מתעניינת באיש, זולת נכדה ומצבו הכלכלי. לדעת אם יוכל לספק את גחמותיה. (גחמה – קפריזה)
3. תהילה רואה בכל אדם את הטוב, גם בשוטר האנגלי – הרבנית רק מתלוננת על האנשים.
4. תהילה אינה מתרגשת מהקור, וכבר ראתה קור חזק יותר וחודר יותר מהקור של ירושלים. הרבנית מתלוננת על הקור בארץ ישראל, ואינה מפסיקה להתלונן על אי-מילוי מאוויקה.

5. תהילה מחמיאה לַמְסַפֵּר על המצווה שהוא עושה לרבנית שדאג לה לתנור חימום – הרבנית מתלוננת עליו, גם כשהתנור מחמם אותה.
6. תהילה פתוחה ומסתגלת לַחֲדָשׁ כמו תנור החימום המטלטל והעט הכדורי – הרבנית כעושה על הַמְחַדְשִׁים, על הרב החדש ועל התנור החדש, על אף שהוא מחמם אותה.
7. היא דרה ויושבת בירושלים ומאושרת מכך – הרבנית נרגנית ומתגעגעת לכבוד שזכתה בחו"ל.
8. חדרה של תהילה מסודר, מצוחצח ודומה לבית-תפילה – הרבנית גרה בבית שהמדרגות אליו שבורות והבית כולו מלוכלך.

חייה של תהילה נחשפים בפני המספר-עד ע"י החכם והרבנית: חייה היו טראגיים בגלל חטא של אביה ולא בגללה. היא נושאת "עוון אבות על בנים". אביה קרע את התנאים לנישואיה לשרגא כשנודע לו ששרגא הוא חסיד, בלי שיבקש מחילה ממנו ומבני-משפחתו. מאז, הגורל מתאכזר אליה. היא מקבלת זאת ומאמינה בגזירת הגורל: "כל מעשיו של אדם קצובין לו משעת לידתו ועד למיתתו" ולא רק זאת, הגורל מתאכזר לתהילה באירוניה מושחזת, כאשר מתברר שבעלה, שאביה ייחד לה ושידך לה אותו, הוא בעצם גם חסיד מוסווה. העונש לחטאו של אביה: שני ילדיה מתים ממש לפני הגיעם לבר-מצווה ובתה מתנצרת. בשל הייסורים והגורל המר שנפל בחלקה, היא מזדככת ו"מתקנת את עולמה" במעשים טובים, במסירות ובצדקנות של יהודיה יראת-שמים, אוהבת את הארץ ואת ירושלים. רואה בכל אדם כף-זכות ומאירה לו פנים. אומרת פרק תהילים בכל יום.

נשאלת השאלה; הרי אין זה מקובל ביהדות "שאבות אכלו בוסר ושיני הבנים תקהינה" (ביטוי ידוע ביהדות האומר: שלא ייתכן שהאבות יעשו מעשים רעים ומי שישלם את המחיר למעשיהם – הם הבנים?) אז למה שתהילה תסבול בגלל חטאו של אביה? לכן יש כאלו הסבורים, שתהילה היא בעצם החוטאת, והיא נענשת בשל חטאיה ולא בשל העוון של אביה. חטאה הוא שהיא חיה חיים כפולים: למרות היותה אשת-איש, נפשה ורוחה שייכים לשרגא והיא עדיין אוהבת אותו, והיא בעצם בוגדת בבעלה "בניאוף נפשי" כמו בספור "בדמי ימיה". (שם לאה אוהבת ועורגת לאהוב-נעוריה, עקביה מזל, למרות שהיא נשואה למינץ). היא מואשמת ב"ניאוף נפשי", על אף שלא בגדה בבעלה ממש. גם תהילה אינה בוגדת בבעלה, היא רק נואפת מבחינה רוחנית ונפשית, על כן היא סובלת ייסורים ונענשת על חטאיה. היא עושה הכל לכפר על מעשיה ובייחוד לבקש את מחילתו של שרגא על הפרת האמונים והשבועה וקריעת התנאים. (נהוג היה לקבוע מעין חוזה-תנאים בין המחותנים, ומחויבותם של כל צד כלפי הזוג הצעיר)

שלבי המפגשים בין תהילה למספר מהווים תהליך חשיפה איטי ומסתורי, דבר שיוצר מתח ועניין לגלות את ההמשך. ספור המסגרת החיצוני הוא די פשוט, ממושך ונמרץ. שש פגישות נערכות בין המספר לתהילה, ברובן הן פגישות אקראיות (לא מכוונות) ורק שתי הפגישות האחרונות, יזמות ע"י תהילה, כדי שיכתוב לה את מכתב המחילה. הפגישות נועדו בעצם לחשוף את דמותה של תהילה לאט, לאט ובהדרגה:

בראשונה מְכַוֶּנֶת תהילה את המספר, ברצון-טוב, לביתו של החכם. זהו מפגש אקראי, בדרך מקרה. המוטיב השולט במפגש הזה בין המספר ותהילה, הוא מוטיב המים. תהילה סוחבת פח-מים ולא נותנת לו לסחוב במקומה את הפח, כאילו ובזה הוא יפחית את המצווה שהיא עושה. מעשיה ומאור-פניה גורמים למספר להתעניין בדמותה של זקנה מופלאה זו.

במפגש השני המספר רואה את תהילה בביתה של הרבנית. גם בדרך מקרה. אירוע זה מביא את המספר לעשות את ההשוואה בין דמותה של תהילה לזו של הרבנית, כפי שעמדתי על כך לעיל.

בשלישית, פגישתם בכותל המערבי. הוא הוקסם מדמותה של תהילה ביחסה אל השוטר הבריטי. היא מצליחה במבט-עין רושף ויוקד בשוטר, לבטל את גזירתו, כשבעט בשרפרף שזקנה הביאה לכותל המערבי. (אז, לפני קום המדינה, ליהודים אסור היה להביא ספסלים לכותל, לשבת עליו ולהתפלל בנחותה, אפילו לא שרפרף...) ולא רק שהצליחה לבטל את האיסור, אלא שאומרת היא שבחן של השוטר ורואה גם בו, צד חיובי: "גוי טוב הוא – שראה בצערי".

הפגישה הרביעית בין תהילה למספר, שוב בביתה של הרבנית, כשתהילה מקיימת את מצוותיה ומביאה לה אוכל ואילו הרבנית רק כעסנית ורכלנית.

בפעם החמישית תהילה היא זו שיוזמת את המפגש. היא מבקשת מהחכם, המכיר את שניהם, שייזום את המפגש הזה ביניהם, כדי שהמספר יכתוב את איגרת-המחילה לשרגא.

הפגישה השישית והאחרונה, בעקבות כתיבת המכתב. תהילה נחשפת בפני המספר ומספרת לו את ספור-חייה בעבר, ועל מה טרחה לכתוב את האיגרת לשרגא: "אטול את המכתב ואשים אותו בכד ואטול חומר חותם ואחתום את הכד ואקח עמי את הכד עם המכתב" ולכשתעלה לבוראה בשמים, היא תפגוש אותו שם ותמסור לו את מכתב-המחילה.

דמותה של תהילה

דמותה של הרבנית מאירה את דמותה של תהילה על ידי ניגוד. הניגוד הזה מקבל עוצמת-יתר, בשל העובדה, שלרבנית יש קשר משפחתי-עקיף לתהילה: בתה של תהילה, אמורה הייתה להינשא לאביה של הרבנית, וזה לא קרה. היא ברחת והתנצרה. בדמות הרבנית יש חשיפת החלקים מעברה של תהילה.

בפעם הראשונה נחשפת תהילה דרך האפיון הישיר של המספר: "זקנה אחת הייתה בירושלים, זקנה נאה שכמותה לא ראיתם מימיכם, צדקת הייתה וחכמה הייתה וחיננית הייתה וענוותנית הייתה, אור עיניה חסד ורחמים וקמטי פניה ברכה ושלום". התיאור לדמותה של תהילה הוא פנימי, מלבד האמירה הכללית שהייתה "זקנה נאה"; ומה פירושו של זה? אין לנו תיאור מפורט עד כמה הייתה נאה הזקנה הזאת, אבל כל מהותה הפנימית נחשפת כאן עד לפרטיה. מנגד יש לנו אפיון ישיר, חיצוני, על תהילה ומספר שנותיה: היא בת 104.

השוואה בינה לבין הרבנית; שתיהן זקנות, אבל בתה של תהילה הייתה אמורה להיות אמה של הרבנית, מכאן נבין מה גדול ההבדל ביניהן, גם מבחינת האישיות וגם מבחינת חיצונית ופנימית.

האפיון השני לדמותה של תהילה מתבטא בהקבלה שנעשית בינה לזו של ירושלים. מקום כל ההתרחשויות של הספור. ירושלים של תקופת המנדט. לירושלים ולתהילה יש יופי חיצוני שהוא תוצאה של יופי פנימי ורוחניות. בשתייהן יש מיזוג בין הווה ועבר, ישן וחדש, זקנה ועלמות (עלמה, עלומים) תהילה מספרת על ירושלים ומשבחת אותה: "דרכם של בני-אדם כשהם מזכירים את ירושלים, מוסיפים ואומרים עיר הקודש, אני כשאני אומרת ירושלים, אינני מוסיפה מילה, שקדושתה בשמה, בשמה עצמו" כמו בשמה של תהילה, שיש בה מן הקדושה. היא אומרת פרק תהילים בכל יום בשבוע. היא אישה מאמינה, והמספר מדמה אותה לבת-מלכים והיא עונה: "כל בנות ישראל בנות מלכים ואני תהילה לאל חי". ארמו לכוני של מלכי-צדק והוא כהן לאל-עליון בעיר שלם, היא ירושלים. (בראשית י"ד, 18). תהילה יכולה להלל, ולראות את הטוב בכל אדם. משבחת את ירושלים, את מעשי המספר וכתבתו, את האלוקים, ואפילו את השוטר האנגלי. היא ידועה בכל ירושלים, (שמה יצא לתהילה...) בתחילה היא נודעת כזקנה, ואחר כך כתילי, ובסוף בשמה המלא, אבל זה נעשה לשם מתח ועניין.

- דרכי העיצוב, ומוטיבים בספור:** (על העיצוב, ראה הסבר במונחים לסיפור הרצר בעמ' 92).
- א. ספור המסגרת: זה של מפגשי המספר עם תהילה, ובו הסיפור הפנימי, על חייה של תהילה.
- ב. תקבולות ניגודיות בין שמותן של הרבנית מחד ומול דמותה של תהילה מאידך.
- ג. המוטיב של "כמעט". כל התרחשות דרמטית בספור כמעט ונשלמת, אבל ברגע מסוים זה מתפוגג, לדוגמא: תהילה כמעט ונישאת לשרגא, אבל חודש לפני החופה אביה מבטל את התנאים, והנישואין לא מתקיימים עם שרגא. שני הבנים ש"כמעט" הגיעו לבר-מצווה, לא הגיעו. הראשון מת שלושים יום לפני-כן. הבן השני טובע בביצה גם הוא לפני הגיעו לבר-מצווה. בתה שאמורה הייתה להינשא לאבי הרבנית, "כמעט" והיא נישאת לו, אבל לפני החופה היא בורחת ומתנצרת.
- ד. מוטיב בחיפוש והתהיה ובקשת הסליחה: הבעל של תהילה שהתמסר עבורה לחפש את שרגא ולא הצליח להגיע אליו, מת לפני שנודע לה, ששרגא גם הוא מת הרבה לפני כן, וכל חיפושיו ונסיעותיו בעקבות שרגא היו לשווא. כל אלו דוגמאות של ניסיון התיקון שלא צלח, ונותר רק התיקון של בקשת הסליחה על ידי מכתב שיכתוב לה המספר, והיא תחתום אותו בכד, וכשתגיע למעלה, תמסור לו את המכתב.
- ה. מוטיב "והיה העקוב למישור": זהו מוטיב שחוזר הרבה בסיפוריו של עגנון. הוא לקוח מסיפור אחר של עגנון בשם זה. (גם שיבוץ מדויק מישעיהו פרק מ פס'4) הגיבורים "מנסים" לתקן את ה"קילקול" שניעשה בעבר. "ליישר את העקוב (עקוב=עקום, פגום) ולהפכו למישור, בהשאלה. בכל מעשיה של תהילה יש בעצם ניסיון התיקון על ידי מעשים טובים וכפרת עוונות. היא יודעת שהכל נעשה בהשגחה מלמעלה, היא מצדיקה את הדין, ותעשה הכל לכפר על העוול. על כן שמה תהילה ודמותה צדקת. אנו מוצאים מוטיב זה גם בסיפור "בדמי ימיה". שם מנסה תרצה הבת "לתקן" את העוול שנעשה לעקביה מזל, בשל כך היא גם נישאת לו. (ראה את הסיכום לסיפור זה בעמ' 101)